

BİBLİYOGRAFYA :

Bünyamin Erul, "Vefeyât: Prof. Dr. Mücteba Uğur", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, III/2, İstanbul 2005, s. 221-227; a.m.f. – Kâmil Çakın – Veli Aknar, "Hadis'e Adanmış Bir Ömür, Merhum Mücteba Uğur'un Anısına", *İslâmiyât Bülten*, sy. 15, Ankara 2005, s. 4-14 (maddenin yazımında Mücteba Uğur'un bizzat kaleme aldığı hayat hikâyesinden, bazı şiirlerini içeren defterinden, ailesinden edinilen bilgilerden ve AÜ İlahiyat Fakültesi'ndeki dosyasından yararlanılmıştır).

BÜNYAMİN ERUL

UĞURSUZLUK

Sözlükte "işlerin ters gitmesine yol açtığına inanılan nesne, olay, fiil ve durum" anlamına gelen **uğursuzluk** kelimesi "uğur, uğurlu şeyleri gösteren simge" anlamındaki **fâlin** zıddı olup "gören ve işiten kişinin nefret duyup reddettiği şey" demektir. Uğur ise insana mutluluk, iyilik ve şans getireceğine inanılan durumdur. "Uğursuz saymak" mânasındaki **şe'm** kökünden türeyen **teşe'üm**, "uçmak" anlamındaki **tayr** kökünden türeyen **tiyere** (**tetayyur**), **tâir** kelimesiyle birlikte kullanıldığında **zeczr**, ayrıca "uğursuzluk, uğursuz" anlamındaki **nahs** kelimesi de aynı mânaya gelir. Uğursuzluk "insan ve hayvanlarla diğer bazı nesnelere hareket, ses ve duruşlarını uğursuz sayma" şeklinde de tanımlanır. Başlangıçta fal hem uğur hem uğursuzluk içeriğiyle algılanırken daha sonra bilhassa İslâmî dönemde sadece uğurlu işler için kullanılmaya başlanmıştır.

Uğursuzluk bağlamında güvercin, karga, baykuş ve hüdhüd gibi kuşların uçuşundan anlam çıkarma anlayışı çok eski bir geçmişe sahip olup Bâbil ve Mısırlılar gibi yahudi ve hristiyanlarda da mevcuttu. Câhiliye Arapları kuşların yanı sıra bir kısım özellikler taşıyan insanlarla kulağı yarık, boynuzu kırık hayvanları ve bazı sesleri de uğursuz kabul ederlerdi. Araplar'ın başvurduğu yöntemlerin en yaygını kuş uçurtma şeklinde yapılanıydı. "İyâfetü't-tayr" denilen bu yöneme göre sabahleyin evinden çıkan kişi uçan bir kuşun uçtuğu yöne göre o günkü işini yorumlardı. Kuş soldan sağa doğru uçarsa (sânih) uğurlu, sağdan sola doğru uçarsa (bârih) uğursuz sayılırdı. Uçan kuş görülmediği takdirde bir kuşu uçurmak suretiyle aynı işlem uygulanırdı (bk. İYÂFE). Uğursuz addetmenin ikinci türü bazı hayvanların adından, sesi ve renginden hareketle olumsuz anlam çıkarma biçimindedir. Câhiliye inancına göre karga gurbete ve garipliğe, hüdhüd ise hidayete delâlet ederdi. Uğursuz

saymanın üçüncü türü ölü hayvanlara bakılması veya kesilirken gözlemlenmeleri sonucu tesbit edilen bulgulardan çıkarılan olumsuz anlamlar şeklidir.

Kur'an-ı Kerim'de "tiyere" kavramı inkârcıların kendilerini haklı göstermek için başvurdukları bir bahane olarak zikredilir. Bu çerçevede Yâsîn sûresinde (36/13-19) bir "karye" halkına (muhtemelen Antakya) gönderilen hak davetçileri (Taberî, XXII, 186-187) yaptıkları davete karşılık muhatapları tarafından yalancılıkla itham edilmiş ve uğursuzluk getirdikleri ileri sürülmüştür. Kur'an'da aynı mahiyette bir tepkiyi Hz. Sâlih'in kavmi Semûd ile (en-Neml 27/45-47) Hz. Mûsâ'nın muhatapları Fırvun ve taraftarlarının (el-A'râf 7/130-131) gösterdiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber hastalığın kendiliğinden sirayet etmediğini, kuşun uçuşuyla uğursuzluk meydana gelmediğini, safer ayında veya baykuşun örtmesinde uğursuzluk aranmayacağını (Buhârî, "Tıb", 54; Müslim, "Selâm", 102), İslâm'da uğursuzluk anlayışının bulunmadığını, daima iyimser ifadelerin kullanılması gerektiğini (Buhârî, "Tıb", 44, 54) söylemiş, kuşun uçuşundan geleceğe yönelik kötü sonuç çıkarmanın şirk sayıldığını ısrarla vurgulamıştır (Ebû Dâvûd, "Tıb", 24; Tirmizî, "Siyer", 47). Bir başka rivayette ise, "Uğursuzluk anlayışı yüzünden işinden vazgeçen kimse şirke düşmüş olur" demiş, bunun kefaretinin ne olduğu sorulduğunda, "Allahım! Senin hayrından başka hayır, senin takdirinden başka takdir ve senden başka ilâh yoktur" demesini öğütlemiştir (*Müsned*, II, 220). Konuyla ilgili rivayetleri değerlendiren İbnü'l-Esir uğursuzluk telakkisinin şirk sayılmasını, bunu icra edenlerin bazı işlemlerle menfaat sağlayacaklarına ve kendilerine dokunacak zararları gidereceklerine inancına bağlamıştır (*en-Nihâye*, III, 152). Bir rivayete göre Hz. Peygamber, "Uğursuzluk ancak üç şeyde, atta, kadında ve evde olur" buyurmuş (Buhârî, "Cihâd", 47, "Tıb", 54, "Nikâh", 17; Müslim, "Selâm", 119), Ümmü Seleme'den gelen rivayette ise bunlara kılıç ilâve edilmiş, İbn Mes'ûd da, "Bir şeyde uğursuzluk varsa iki çene arasındaki dildedir" demiştir. Bu rivayet hakkında Hz. Âişe'nin görüşü sorulduğunda, "Kur'an'ı Muhammed'e gönderen Allah'a yemin ederim ki Resûlullah böyle bir şey söylememiştir; o yalnız Câhiliye halkının kadını, evle ve atla uğursuzluk oluşabileceği yolundaki inancını bildirdi" cevabını vermiştir. Abdullah b. Ömer de Resûl-i Ekrem'in yanında uğursuzluktan söz edildiğinde şöyle buyurduğunu nakletmek-

tedir: "Bir şeyde uğursuzluk bulunsaydı atta, kadında ve meskende olurdu" (Buhârî, "Nikâh", 17).

Kur'an'da uğursuzluk telakkisinden menfi şekilde bahsedildiği ve ilk rivayetin aksine diğer rivayetlerde bu anlayışın Câhiliye dönemine nisbet edildiği göz önünde bulundurulduğunda at, kadın ve evi uğursuz saymanın İslâm'a değil Araplar'ın İslâm öncesi dönemine ait bir âdet olduğu anlaşılır. Birinci rivayetteki karışıklık râvinin "eğer bir şeyde uğursuzluk olsaydı" ifadesini atlamasından kaynaklanmaktadır. İslâm toplumunda yönetici ve âlimlerin kanaati de bu yöndedir. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz, ay Boğa burcunda (deberân) iken yola çıktığında bunu iyi karşılamayan İbn Abdülhakem'e, "Sen bana ayın deberânda olduğunu söylemek istiyorsun; biz güneşe ve aya göre değil tek ve kâhâr olan Allah'a sığınarak yola çıkarız" demiştir (Taşköprizâde, I, 363). Falda olduğu gibi uğursuzluğu da nefis kuvvetiyle açıklayan İbn Haldûn, kuş uçurtmak suretiyle kehanette bulunan kimselerin gördükleri ve işittikleri şeylerin hayal güçlerine destek olduğunu, böylece bir anlayışa vardıklarını kaydeder (*Mukaddime*, I, 389). İbn Kayyim el-Cevziyye tiyerenin ondan korkan kişiye zarar vereceğini, korkmaya ise hiçbir etkisinin olmayacağını belirterek içinde bu tür vesveseler hisseden kimsenin, "Allahım! Senin takdirinden başka takdir, senin verdiğin hayırdan başka hayır, senden başka ilâh yoktur; iyilikler ancak senden gelir, kötülükleri ancak sen giderirsin; güç ve kudret tamamen sana aittir" demesini tavsiye etmiştir (*Miftâhu dâri's-sa'âde*, II, 272). Ayrıca uğursuzluğun ondan korkan kimseye zarar vermek için selden daha hızlı geleceği, duyduğu ve gördüğü şeylerde o kimseye vesvese kapılarını açacağı kaydedilmektedir (Siddîk Hasan Han, II, 368-369).

İnsanlar çevrelerinde gördükleri birtakım şeylerde ve tabiat olaylarında uğursuzluk bulunduğuna inanagelmıştır. Çağımızda da bu anlayışı benimsemiş pek çok kişiye rastlamak mümkündür. Bu kişiler uğursuz kabul ettikleri şeylerden kendilerine kötülük ve zarar geleceğini sanır, onlardan uzak durmaya çalışır, bu yüzden de korku ve endişe içinde yaşarlar. Aslında hiçbir şeyde uğursuzluk bulunmadığı gibi hiçbir şey başlangıçta uğurlu da değildir. Uğursuzluk herkesin kendinde, kendi yorumunda ve anlayışındadır. Halk arasında kullanılan, "Uğurlu geldi, uğursuzluk getirdi" gibi sözler birer zan ve kurun-

UĞURSUZLUK

tudan ibarettir. Ay ve güneş tutulması, köpeklerin ulması, baykuşun ötmesi, ke-di ve köpeğin yürüyen bir kişinin önünden geçmesi, ayrıca merdiven altından geç-mek, salı günü işe başlamak veya yola çıkmak, gece aynaya bakmak, tırnak kes-mek vb. pek çok şeyde uğursuzluk bulun-duğunun kabul edilmesi birer temelsiz inançtır. Bir nesneyi veya olayı mutlaka bir şeye yormak gerekirse Hz. Peygam-ber'in tavsiyesine göre iyiye yormak gere-kir. Kur'ân-ı Kerim'de açıkça beyan edil-diği üzere Cenâb-ı Hak fizik âlemin işleyi-şini kanunlara bağladığı gibi sosyal hayat için de kanun ve kurallar koymuştur. Can-lı cansız bütün tabiat Allah'ın emir ve ira-desi altındadır. O'nun emrinin dışına çıkıl-ması sadece insanlar için söz konusu olup bu da Allah'ın insan türüne verdiği bir irade ve seçim imkânından ibarettir. Gü-neş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvan-lar gibi tabiatı teşkil eden nesnelere ve ya-ratıklar Allah'a secde eder (el-Hac 22/18); yani O'nun varlığını, birliğini, engin ilmini, derin hikmetini, sınırsız irade ve kudre-tini halleri veya dilleriyle ispat ve kabul eder. İslâmiyet'in asıl ilkesi tevhiddir. Hay-ır ve şer Allah'tan beklendiğine göre eş-ya kendi kendine uğurlu veya uğursuz ola-maz; onun iyi kullanılması hayır, kötü kul-lanılması şer getirir. Kullanımdan kaynak-lanan hataları nesne ve olaylara atfederek onları uğursuz kabul etmek doğru de-ğildir. Ayrıca bir şeyi uğursuz sayma, dinin yani sıra ilim, akıl ve gerçekle de bağdaş-mamaktadır (ayrıca bk. HURAFE).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tyr", md.; İb-nül-Esîr, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, Kahire 1311, III, 150-152, 406; *Lisânü'l-'Arab*, "tyr", "ş'em" md.leri.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1143; *Kâ-mus Tercümesi*, II, 1025-1026; *Müsned*, II, 220; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 438; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXII, 186-187; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid*, Kahire 1305, II, 160; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde*, Kahire 1323, II, 261-273; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 389; Bedreddin el-Aynî, *'Umde-tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVII, 383; *Tecrid Ter-cemesi*, VIII, 312-313; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 362-363; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1216; Sıd-dîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, Beyrut, ts. (Dâ-rü'l-kütübi'l-ilmiyye), II, 368-369; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 786-787; Ayşe Duvarcı, *Türkiyede Falçılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser*, Anka-ra 1993, s. 28; İlyas Çelebi, *İslâm İnançında Gayp Problemi*, İstanbul 1996, s. 50-52; a.mlf. – Bekir Topaloğlu, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 315-316; Ahmet Baydar, *Kur'ân Açısından Korku ve Büyü*, İstanbul 1999, s. 100-102.

□ DİNLER TARİHİ. Antropolojide bâtil inançlar kapsamında görülen uğursuzluk kavramı insanların, hatta bazı durumlarda bütün varlıkların başına felâket getirdiğine inanılan birtakım olguları, olayları ve işaretleri ifade eder. Tarihsel veriler bu inancın, insanla tabiat arasındaki ilişkinin animistik bir sebep-sonuç mantığı çerçevesinde örüldüğü tarih öncesi dönemlerden itibaren var olduğunu göstermektedir. Birtakım tabiat hadiseleri, hayvan veya insan hareketleri, bunların çeşitli görünüşleri, gök cisimlerinin astrolojik durumları, şekiller, sayılar, renkler vb. pek çok fenomen eski çağlardan itibaren uğurlu-uğursuz diye iki kategoriye ayrılıp algılanmıştır. Bu anlayış kısmen dinî bir çerçeveye oturtulmuş ve genelde ilâhî güçlerin insanla iletişim kurma çabasının uzantısı olarak yorumlanmıştır. İnsanların söz konusu fenomenleri anlama kaygısı kehanet kavramının ortaya çıkmasına yol açmış, uğurlu ya da uğursuz kabul edilen işaretlerin neye delâlet ettiğinin ancak uygun ritüeller eşliğinde yapılan birtakım kehanetlerle anlaşılabilceğine inanılmıştır. Böylece evrendeki her yapı veya durum kehanetle okunması gereken şifreli bir harita konumuna getirilmiştir. Tekin olmayan bu dünyada gündelik hayatta her an karşılaşılan bu şifreli fenomenlerin çözümlenmesinin gerekliliği, kehanet kurumunun güçlenmesine katkıda bulunan en önemli unsurlardan birini oluşturmuştur. Fakat uğursuz sayılan fenomenlerin niçin bu şekilde yorumlandığı konusu açık değildir. Muhtemelen kâinatın veya tabiatın alışılmış düzenine aykırı görülen her fenomen uğursuz sayılmış veya tekin kabul edilmemiştir. Şüphesiz bazı durumlarda, sonucunun olumsuz olduğu gözlemlenen birtakım pratik tecrübeler ve muhtemel bir hatanın önüne geçme çabası da uğursuzluk kavramının gelişimini etkilemiştir. Tarihsel anlamda ortaya çıkış gerekçesi ne olursa olsun, antik dinlerde her uğursuzluğun ilâhî alanın ihmali veya ihlâli şeklinde vuku bulduğuna dair bir kabul vardır. Bu kabul uğursuzluğun bertaraf edilmesini, bir ritüel eşliğinde felâketin önlenmesini gerektirmiştir. Bu durumda her uğursuzluk önceden hissedilmeli (kehanet) ve önleyici bir eylemle (ritüel) bertaraf edilmelidir.

Uğursuzluk fenomeni üzerine yapılan çalışmalar bu konuda çeşitli kültürlerden binlerce örneğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yazının bulunuşundan önceki dönemlere ait bilgiler ancak etno-arkeoloji gibi bilim dallarının tahmini verilerine da-

yandırılabilir. Mevcut belgelere göre ilk örnekler eski Mezopotamya'da ele geçen çivi yazılı dokümanlardan gelmektedir. Bunların en açık bilinenleri ise çoğunlukla astronomik olaylarla ilgilidir. Bilhassa ayın etkisiyle meydana gelen birtakım gök olayları eski Ortadoğu halklarının günleri uğurlu-uğursuz diye ayırmasına kaynaklık etmiştir. Yahudiliğe Şabat adıyla girecek olan cumartesi ritüeli, kökeni Sumerler'e ve Akkad-Bâbil geleneğine kadar giden bir fenomendir. Bâbil'de Şab(p)attu diye bilinen gün uğursuzluk getirdiğine inanıldığı için bütünüyle ay tanrısına adanması gereken bir gündü. Bu günün felâketlerinden kurtulmak ancak aya adanan ritüellerle mümkün olabiliyordu. Ayrıca ayın 7, 14, 19, 21 ve 28. günleri uğursuz kabul edilirdi. Eylülün ilk beş günü kral için uğursuz sayılırdı. Bu beş gün ateşte hazırlanan yiyecekler uğursuzluğa yol açacağı için yenmezdi. Ay ve güneş tutulması da uğursuz kabul edilen temel fenomenlerdendir. Gök cisimlerinin hareketleri kralın kendisi veya faaliyetleri için gözlenmeliydi. Eğer Merkür Venüs'e yaklaşırsa bu kralın düşmanlarını yeneceğine, Mars ayın evlilerinden birine girerse bu da kralın öleceğine işaret sayılırdı. Öte yandan geleceğin veya yapılacak herhangi bir eylemin uğurlu ya da uğursuz olacağını önceden bilme isteği eski Ortadoğu'da kehanetle ilgili inançları son derece önemli kılmıştır. Nitekim Hititler'de herhangi bir nesne (çoğu defa hayvanın iç organı, meselâ ciğeri) incelenerek yapılacak eylemin sonucunun uğurlu veya uğursuz oluşunun önceden tesbit edilebileceğine inanılırdı. Kuşların uçuş yönü ve çıkardıkları seslerden yapılacak eylemin uğurlu veya uğursuzluğunun tesbitini içeren kehanetler de yaygındı. Benzer örnekler İtalya'da Etrüskler, daha sonra Romalılar arasında yaygın biçimde uygulanmıştır. Hayvanların yeni doğan yavruları, çocuklar, açan bir çiçek veya yetişen bitkinin şekilleri / görünüşleri de uğurlu-uğursuz şeklinde tasnif edilirdi.

Yahudilik'te Dâvûd döneminden itibaren monoteist eğilimin güçlenmesinin ardından antik inançlar yoluyla gelen uğursuzlukla ilgili pek çok gelenek ortadan kalkmıştır. Eski İsrâil kültürüne ait monoteist dönemde devam eden ve uğursuzluk inançları çerçevesinde değerlendirilebilecek iki temel âdet Urim ve Tum-mim, Tevat'ta başkohenin göğsüne taktığı bir kehanet aracıdır; yapılacak herhangi bir işin uğurlu ya da uğursuz olduğunu tesbit etmekte kullanılırdı (Sayılar, 27/21; I. Krallar, 14/41-42; I. Samuel, 14/41-